Kilenc típus

Visszaeső bűnelkövetők komplex vizsgálata

A 80-as évek elején komplex kutatást végeztünk a visszaeső bűnelkövetők körében. Először a börtönben lévő visszaesők teljes populációját, majd ennek 10%-os reprezentatív mintáját vizsgáltuk meg többféle tudományág aspektusából. Kontrollként a fiatalkorú bűnelkövetők 20%-os reprezentatív mintáját alkalmaztuk. A 90-es évek elején a témában újabb kutatást végeztünk az ELTE kriminológiai tanszékével közösen. Arra voltunk kíváncsiak, hogy változott-e valamit az eltelt 30 év alatt a visszaeső elkövetői állomány, ezért itt kontrollcsoportként a 80-as vizsgálati mintát alkalmaztuk. Először a 80-as vizsgálat eredményeit ismertetjük.

Kutatásunk célja az volt, hogy pontos ismereteket szerezzünk a vizsgált elítélt-kategóriák pszichológiai, szociológiai, kriminológiai és pedagógiai jellemzőiről. Fel akartuk deríteni, hogy a vizsgált kategóriák különböznek-e, ha igen, mely tényezők tekintetében térnek el egymástól. Megválaszolásra váró kérdés volt, hogy egy-egy kategória homogénnek tekinthető-e, vagy tovább bontható alcsoportokra; mely tényezők teszik lehetővé a minta további differenciálását.

Tehát egyik célunk mindenképpen az volt, hogy több szempontból, komplex módon leírjuk a vizsgált kategóriát, kiderítendő, milyen szocializációs hatások érték őket, milyen szociális környezetből jönnek, milyen a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük, milyen az intellektusuk, személyiségük, értékorientációjuk, milyen hatások érik őket a börtönben, hogyan reagálnak ezekre a hatásokra, mennyire képesek alkalmazkodni a börtönhelyzethez, szabadulásuk utáni karrierjük hogyan alakul, melyikükből válik visszaeső stb.

Másrészt azt is meg kívántuk vizsgálni, hogy az egyes elítélt-kategóriákon belül milyen típusok léteznek. Természetesen nem úgy, hogy mi kreálunk típusokat és ezekbe erőltetjük vizsgálati személyeinket, hanem olyan, a valóságban létező csoportokat próbálunk megragadni, amelyek alkalmazott módszereinkkel jól leírhatók, másrészt a matematikai statisztikai eljárásokkal egymástól jól elkülöníthetők.

A kategóriák differenciálását elsősorban a büntetés-végrehajtási nevelőmunka eredményesebbé tétele érdekében végeztük, tehát érdeklődésünk homlokterébe azok a tényezők kerültek, amelyek a reszocializációs tevékenység során kapnak jelentőséget. Ezen túlmenően azonban nem mondtunk le arról sem, hogy komplex kutatásunk eredményei-

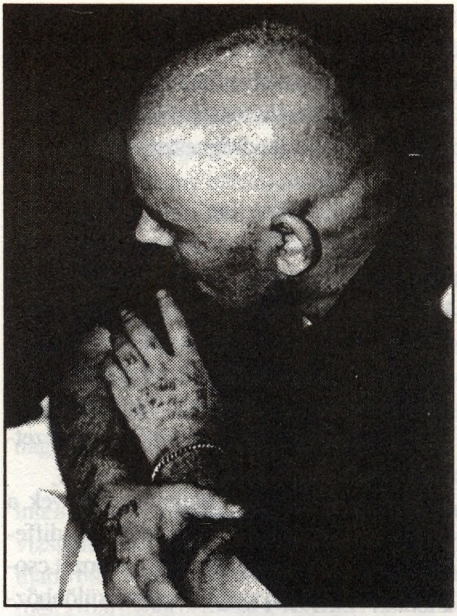
vel hozzájáruljunk a bűnelkövetés okainak és feltételeinek pontosabb megismeréséhez. Ez jelenti kutatásunk harmadik célját, melyet a másik kettőhöz hasonlóan fontosnak tartunk.

Kutatásunk harmadik céljának fontosságát külön aláhúzza az a körülmény, hogy a bűnelkövetők vizsgálatát – a szakirodalmi adatok tanúsága szerint – általában egy, maximum két szaktudomány aspektusából végezték a kutatók.

Saját kutatásunkhoz hasonló komplexitású vizsgálatról nem számolt be sem a hazai, sem a külföldi szakirodalom. Ismereteim szerint az *Elítélt-kategóriák komplex vizsgálata* volt az első olyan kutatás a bűn-elkövetők körében, amelynek során e kör reprezentatív mintáit vizsgálták meg pszichológiai, szociológiai, kriminológiai, pedagógiai módszerekkel. Ezen túlmenően – a visszaesők és a fiatalkorúak esetében – a szabadult elítéltekkel egy utánkövetéses vizsgálatot végeztünk, amelynek eredményeként tudjuk, hogy melyik visszaeső követett el újabb bűncselekményt, milyen cselekményt és mennyi időt töltött szabadlábon. Ugyanígy tudjuk azt is, kik tartozkodtak újabb bűncselekmény elkövetésétől.

Külön érdekessége a kutatásnak, hogy ráirányítja a figyelmet a *börtöntényezők* fontosságára az elítéltek viselkedésében. Megpróbáltunk hidat felépíteni az *előélet* (szocializáció) a *börtönhatások* (börtönszocializáció) közé, bizonyítani azt, hogy ez a három tényező szervesen összefügg egymással és a kettő ismerete nélkül nem lehet megérteni a harmadikat sem.

Úgy véljük, az adatok rendkívüli bősége olyan összefüggések feltárását teszi lehetővé, amelyek érdeklődésre tarthatnak számot nemcsak a büntetés-végrehajtási, hanem az igazságszolgáltatási és a bűnüldözési szakemberek körében is.

Vizsgálati módszerek

A vizsgálatot a következő módszerekkel végeztük: *felnőtt szociológiai kérdőív, standard kriminológiai kérdőív, MMPI, MAWI, Rokeach-teszt, Bem-teszt, Deprivációs kérdőív, Börtönszocializációs kérdőív, Informális státuszt mérő kérdőív, Bör-tönadaptációs kérdőív, irattanulmányozás, mélyinterjú.* A vizsgálati adatok feldolgozására számítógépes matematikai statisztikai eljárásokat alkalmaztunk.

Vizsgálatunkban nemcsak a Btk.-ban megfogalmazott kritériumok alapján visszaesőnek minősített személyekkel foglalkoztunk, hanem az ún. kriminológiai értelemben vett visszaesőkkel, vagyis olyan személyekkel, akiket legalább 2 alkalommal végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek, függetlenül attól, hogy a két büntetés között mennyi idő telt el. Tulajdonképpen helyesebb volna *bűn-*

ismétlőknek nevezni őket, ezzel jelezve a különbséget a Btk. által visszaesőnek kvalifikált személyekkel szemben, akit egyébként ugyanúgy vizsgálatunk résztvevői voltak, csak esetükben a 2 szabadságvesztés 5 éven belül következett be.

A fiatalkorúak kritériuma az volt, hogy bűncselekményüket 14-18 éves koruk között követték el, és a vizsgálat idején 21. életévüket még nem töltötték be. A hatályos jogszabályok szerint ugyanis a fiatalkorú elítéltek 21 éves korukig a Fiatalkorúak Büntetés-végrahajtási Intézetében töltik büntetésüket, csak utána szállítják el őket felnőtt bv. intézetbe.

12 olyan tényezőt találtunk, amelyek a vizsgálati eredményeket markánsan differenciálják. Az e tényezők szerint képzet csoportok eredményei szignifikánsan különböznek egymástól. A 12 tényező a következő: *életkor, intelligencia, az elkövetett bűncselekmények száma, az elkövetett bűncselekmények típusa (9 típus), az elkövetett bűncselekmények erőszakos vagy nem erőszakos jellege, a letöltött szabadságvesztések összes ideje, az elkövetett bűncselekmények intenzitása, az ún. kriminalitási index, a személyiség kórossága, a börtönadaptáció, az etnikai csoportba való tartozás, a szabadulás utáni újabb bűncselekmény elkövetése.* Már a felsorolásból látszik, hogy az összes eredmény bemutatása meghaladja a dolgozat kereteit, így ettől el kell tekintenünk.

Szociális háttér, szocializáció

A vizsgálat eredményei a következők. Viszonylag közismert összefüggéseket bizonyított vizsgálatunk a visszaesők szocializációját illetően. A visszaesők kedvezőtlen családi körülmények között nevelkedtek, 40%-uknak felbomlott szülei házassága. A hiedelmekkel ellentétben csak 20%-uk nevelkedett – valamennyi – ideig nevelőotthonban és csak 7%-uk élt születése óta intézetben. Iskolázatlanabbak a normál népességnél, egyharmad részük nem végezte el a 8 általánost, 4%-uk egyáltalán nem járt iskolába. Érdekes, hogy a 25 évnél fiatalabb férfiak kétharmada, a 25 évnél idősebbeknek pedig a fele nem végezte el az általános iskolát. Itt arról lehet szó, hogy a büntetés-végrehajtás "besegít" az iskoláztatással a visszaesők szocializálásába. A visszaesők 3/4 része szakképzetlen, ez az arány nem változik jelentősen a szabadságvesztések során sem. Nagy részüknek nincs állandó munkahelye, foglalkozásuk alacsonyabb szintű a szüleikénél (lefelé mobilitás). Saját családi életük a teljes népességhez viszonyítva kevésbé stabil. Az első és a harmadik szabadságvesztés között az elváltak aránya az ötszörösére növekszik (30%), ugyanez az arány alakul ki az élettársi kapcsolatok tekintetében is. Ez azt mutatja hogy a családi kapcsolatok a jogilag és gazdaságilag lazább formák felé tolódnak el.

A visszaesők egyharmad részénél a családi környezetben előfordult büntetett előéletű személy.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a visszaesők szociológiai értelemben többszörösen hátrányos helyzetűek. Az iskolázatlanság, szakképzetlenség, a gyermekkori család instabilitása – amely nem teszi lehetővé a szociálpozitív viselkedési minták elsajátítását – azt jelzik, hogy szocializációjuk sikertelen, befejezetlen volt.

A fiatalkorúak társadalmi háttere hasonló volt a visszaesőkéhez. A fiatalkorúak is alacsony iskolázottságúak, szakképzetlenek, gyermekkori családjuk instabil, zilált körülmények között nevelkedtek. Nem tudtak integrálódni sem az iskolai, sem a munkahelyi

közösségbe, sok közöttük a rossz tanuló, osztályismétlő. Munkakörülményeikkel, munkahelyükkel, foglalkozásukkal elégedetlenek vagy közömbösek. Érdekes azonban, hogy a fiatalkorúak életkörülményei (lakáshelyzet, jövedelem) kedvezőbbek a visszaesőkénél. Ez valószínűleg azzal van összefüggésben, hogy a fiatalkorúak gyermek- és ifjúkori nevelkedése arra az időszakra esett (70-es évek), amikor a normál népesség életszínvonala megnőtt, magasabb lett, mint az előző korszakban.

Tehát a fiatalkorúak is hátrányos helyzetűnek minősíthetők szocializációs sikertelenséggel, bár életkörülményeik, távolról sem olyan rosszak,mint a felnőtt vissza-esőké.

A szociológiai vizsgálatok eredményeinek elemzése azt mutatja, hogy a hátrányos helyzet, iskolázatlanság, rossz családi körülmények, hibás szocializáció nem okai a bűnelkövetésnek, *csupán feltételei*, amelyeknek fennállása esetén létrejöhet a jogsértő viselkedés. Jelenlegi ismereteink szintjén nehéz meghúzni a határt, ameddig a hátrányos helyzet oka, és amelytől kezdve következménye a visszaeső bűnözésnek.

Intelligencia

1. A visszaeső bűnelkövetők intelligencia-vizsgálati eredményei az átlagnépesség (nem bűnözők) eredményeinél jóval alacsonyabb értéket mutatnak. Az átlagosnál alacsonyabb intelligencia-övezetbe tartozik a visszaesők csaknem kétharmad része (normál átlag 25%). 24%-uk az extrém alacsony intelligencia-övezetbe sorolható, nagy részük értelmi fogyatékos (ugyanez a kategória a normál népességben 2,15%). Vagyis 3 visszaeső közül kettő alacsony intellektusú, és minden negyedik elkövető értelmi fogyatékos vagy annak határán mozog.

A fiatalkorúak intelligencia-eredményei magasabbak a visszaesőknél, ennek egyrészt az alacsonyabb életkor az oka, másrészt a minta kiválasztásának irányítottsága.

2. A kriminálpszichológiai tanulmányok leírják az alacsony intelligenciának a visszaeső bűnelkövetés létrejöttében játszott kiemelkedő szerepét. Kutatásunkban megvizsgáltuk ezt az összefüggést: a kevésszer elítélt – alacsony kriminalitású – személyek intellektuális teljesítményét hasonlítottuk össze sokszor elítélt, sokszorosan visszaeső társaikéval. A két csoport intelligencia-szintje nagyjából azonos.

3. Nem volt szignifikáns különbség azok intelligencia-teljesítménye között sem, akik vizsgálatunk után szabadulva időközben újabb bűncselekményeket követtek el, illetve még a mai napig nem estek vissza. (Felnőtteknél, fiatalkorúaknál egyaránt.)

4. A magas visszaesési esélyű elítéltek újabb visszaesésében nem játszott szerepet az intelligencia, viszont azok közül a személyek közül, akiknek reszocializációs prognózisa kedvezőbb volt, jórészt csak az alacsonyabb intellektusok recidiváltak.

Személyiség

1. Két markánsan elkülönülő csoportot találtunk a visszaeső bűnelkövetők között. Az első csoport fiatal életkorú, magasabb intelligenciájú, kevésszer elítélt, rövidebb börtönbüntetéseket letöltött, főként erőszakos bűncselekményeket elkövető személyekből áll. Ezek nagyrészt pszichopátiás személyiségűek, extrovertáltak, kevésbé szenzitizátorok, énerősek, hajlamosak az acting-outra, agressziójukat kiélik, kevéssé szoronganak.

A másik csoport tagjai idősebbek, alacsony intellektusúak, sokszoros visszaesők, börtönben hosszabb időt eltöltöttek, többnyi-

re nem erőszakos bűncselekményért voltak elítélve. E csoport tagjai magas pontszámot adtak a neurotikus skálában, introvertáltabbak, szenzitívebbek, kevésbé énerősek, felülkontrolláltak, szorongóak. Személyiségprofiljuk magába foglalja a kisebb pszichés zavarok megszaporodását, elidegenedést, befelefordulást, az érzelmekkel való ügyetlenebb gazdálkodást, egyfajta függést a külső körülményektől, és a viselkedés túl merev, konformista szabályozását. Azt mondhatjuk, hogy a csoport tagjaira az indulatok, a viselkedés túlkontrollálása jellemző, amely rövid távon sikeres lehet (börtönben), de hosszabb távon nem biztosított eredményes alkalmazkodást.

2. *Az MMPI-teszt diagnózisai szerint* a visszaesőknek 10%-a neurotikus, 20%-a pszichopata, 5%-a a pszichotikusokra jellemző pontszámot produkálja. Vagyis körülbelül egyharmad részük rendelkezik valamilyen kóros személyiségszerkezettel. A fiatakorúaknál ez a szám nagyobb (42%) és az egyes kórképek közti arányok is eltolódtak. Kisebb a neurotikusok és pszichotikusok aránya, viszont 30%-ban vannak jelen a pszichopaták.

3. *Az életkor előrehaladtával* a neurotikusok aránya több mint kétszeresére (40 év felettieknél 23%-ra nőtt, a pszichopaták aránya viszont a negyedére csökkent. (7 %). A pszichotikusoké változatlan maradt.

4. *Az erőszakos és a nem erőszakos elkövetők* között nagyjából megegyezett mind a három kórkép aránya.

5. *A hosszú időt (10 év felett) börtönben töltött személyek* között négyszeresére nőtt a neurotikusok, és háromnegyedére csökkent a pszichopaták aránya a rövid (2 év alatti) börtönbüntetést letöltött személyek csoportjával szemben.

6. *A neurotikus bűnelkövetők* introverziót, szorongást, felülkontrolláltságot, agresszió-gátlást és a visszaesésre való nagyobb hajlamot mutattak. A pszichopaták profilja: extraverzió, szenzitiváció, impulzivitás, gátlástalanság, acting-out, autoritással való konfliktus, rossz alkalmazkodás a börtönhöz, és alacsonyabb visszaesési hajlam. A pszichotikusok a neurotikus és pszichopata vonások keverékének legrosszabb kombinációját adták. Nagyon érdekes volt a bűnelkövetők kb. 2/3 részét kitevő ún. szubkulturális bűnözők személyiségképe. Ezek a személyek a klinikai skálákon alacsony eredményt értek el, nem mutattak sem extro-, sem szenzitivitást, sem szorongást, a börtönhöz való alkalmazkodásuk is megfelelő volt. Viszont magas pontszámot adtak az Énerő, Dominencia és Tolerancia skálán. Egyéb vizsgálataink is azt mutatták, hogy elítélteknél a magas énerő olyan rugalmas viselkedéskontrollt biztosít, amely a legeredményesebb alkalmazkodást teszi lehetővé. A sikeres alkalmazkodás magában foglalja nemcsak a formális, hanem az informális normákhoz való alkalmazkodást is.

7. *A személyiség-vizsgálatokból megállapítható volt,* hogy a bűnelkövetők személyisége a letöltött szabadságvesztés-büntetések hatására változáson megy keresztül. Leszámítva az életkor előrehaladtával járó változásokat, úgy tűnik, hogy az elítéltek személyisége valamiféle „szocializáción" megy keresztül a börtönélet során. A kezdeti extroverziót, impulzivitást, az indulatok kontrolláltságát, az alkalmazkodás-képtelenséget az újabb és újabb börtönbüntetések letöltése során felváltja az introvertálódás, szorongás, túlkontrolláltság. A személyiségbe beépül a kontroll, azonban ez nem egy ökonomikus, rugalmas kontroll, amely lehetővé teszi a személyiség originális elemeinek fennmaradását, a viselkedés sokszínűségét, hanem egy túl merev szabályozó rendszer, amelynek eredménye a sablonos, konformista, külső körülményektől függő viselkedés.

Értékrend

1. A bűnözők és normál személyek értékrendje és értékstruktúrája nem különbözött egymástól jelentősen a legáltalánosabb emberi értékekhez (pl. béke, haza, szabadság, családszeretet) való viszonyulás tekintetében.

2. Az alacsony kriminalitású személyek által preferált értékfaktorok (kompetencia, önérvényesítés, hedonizmus, érzelemvezéreltség) különböztek a sokszoros visszaeső értékválasztásaitól (autonómia, segítőkészség, szerénység, társadalmi irányultság). Látszik, hogy a kezdő bűnözőknél az erőszak kiélését és az azonnali szükséglet kielégítését szinte nem fékezi semmi, a visszaesések számának növekedésével növekszik a kontroll is. Az önállóság, személyes integritás fenntartásának igénye mellett belép a szociális elem, az összetartás és a decentrálás.

5. A sokszoros visszaesőknél az értékrendben előre kerültek a becsületes, a fegyelmezett, bátor, megbízható, segítőkész, eredményes értékek, míg a rangsorban hátra szorultak: szellemi, törekvő, logikus, fantáziadús, szeretetteli, elnéző.

6. A visszaesések számának és a letöltött büntetések hosszának növekedésével az értékrend átalakul, a kezdeti gátlástalan önérvényesítést felváltja a decentrálásra, társakkal való szolidaritásra való törekvés.

Börtöntényezők

1. A deprivációk arra késztetik az elítélteket, hogy ún. informális csoportokba tömörüljenek, ahol lehetőség nyílik a deprivációk kínjának enyhítésére. Az informális csoportok – melyek a börtönök szubkultúráját alkotják – sajátos érték- és normarendszerrel, státusz- és szerephierarchiával rendelkeznek. A formális és informális értékek és normák elsajátításának és az informális csoportba való beépülésnek a folyamatát *börtönszocializációnak* nevezzük.

2. Azt tapasztaltuk, hogy a szubkultúrális értéktanulás a 4-5-ik büntetés során befejeződik, ekkorra ezek az értékek és normák beépülnek az elítéltek értékrendjébe és ezzel a szubkultúrába való integrálódás is lezárul.

3. A szubkulturális értékek átalakítják az elítéltek értékrendjét, és ez a megváltozott értékstruktura jelenik meg a *Rokeach-tesztben* is. A Rokeach-teszt instrumentális értékvizsgálata a szubkultúrák értékrendjét tükrözi vissza. A becsületes, fegyelmezett, bátor, megbízható, segítőkész stb. értékek látszólag megmagyarázhatatlan preferenciája a többszörös visszaesőknél csak akkor érthető meg, ha tudjuk, hogy az informális értékrend hasonló elemekből épül fel, azonban ezeknek az értékeknek más a jelentése az elítéltek számára. Pl. a becsületes nem azt jelenti, hogy nem követ el az illető bűncselekményt, hanem azt, hogy társaival szolidáris, nem árulja el szabályszegő viselkedésüket a felügyeletnek.

Nem nehéz itt felismerni a szakirodalomban leírt ún. „right guy" szerepet, az ilyen személy bátor, becsületes, nyíltszívű, szolidáris, férfiasan viseli a szenvedéseket, társait nem háborgatja. Presztízse magas társai között, viselkedését sokan próbálják utánozni.

4. Látható volt az értékfaktoroknál is, hogy a kezdeti fékezhetetlenséget, kontrollálatlanságot a visszaesések számának növekedésével felváltja a börtönnormáknak való nagyobb megfelelés igényéből fakadó fékezettség, segítőkészség (lásd szolidaritás, megbízhatóság, autonómia, individualitás, személyiség).

A befejeződött börtönszocializáció, a szubkulturális értékrend kialakulása és a visszaesés között összefüggés van, mégpedig azt tapasztaltuk, hogy a „börtönszocializál-

tabb" személyek hamarabb és könnyebben váltak visszaesővé, mint a proszociálishoz közelebb álló értékekkel rendelkező társaik. Ezt utánkövetéses vizsgálatunk is igazolta, a visszaesett személyek magasabb pontszámot értek el a börtönszocializációs kérdőíven, és a korrelációs együttható szignifikáns értéke is összefüggést jelzett a visszaesés és a börtönszocializáció között.

A börtönszocializáció során az elítéltek személyisége és értékrendje átalakul oly módon, hogy sikeresen képesek alkalmazkodni a börtönszituációhoz. Azonban ezek a változások a társadalmi beilleszkedés szempontjából kedvezőtlenek, a börtön szubkultúrájához szocializálódott személyek könnyen válnak újra visszaesővé, hiszen a szubkultúra érték- és normarendje nem gátolja, hanem elősegíti az újabb bűncselekmény elkövetését.

A bűnelkövetők tipologizálása

Izgalmas kérdése a kriminológiának a bűnelkövetők tipologizálása. A kriminológiai tipológiák az elkövetett bűncselekmény(ek) alapján mutatnak ki típusokat, a bűncselekmény képezi a tipizálás alapját. A szakirodalmi adatok nagy empírikus anyagon meggyőzően bizonyították 3 típus – erőszakos, vagyon elleni és a vegyes bűncselekményeket elkövetők – meglétét a bűnismétlők között. Vizsgálatunkban ez igazolódott, jelentős különbségeket tudtunk kimutatni a 3 típus között, a szocializáció, személyiség, értékrend és a börtönszocializáció tekintetében. Megkíséreltük tovább finomítani a fenti tipológiát, megnéztük, hogy milyen homogén csoportokra bonthatók tovább ezek a kategóriák, vagyis hogy vannak-e olyan elítéltcsoportok, amelyeknek tagjai csak egyfajta bűncselekményt követnek el bűnözői karrierjük folyamán. Két lépésben végeztük a vizsgálatot, először a mintát szétválasztottuk homogén bűnelkövető csoportokra, majd megvizsgáltuk, hogy ezek a csoportok valódi csoportok-e, vagyis hogy a vizsgált változók tekintetében jelentősen különböznek-e egymástól.

Kilenc csoportot találtunk a a visszaeső elkövetők között:

– *emberölést elkövetett személyek* (itt a kritérium az volt, hogy az utolsó bűncselekmény emberölés legyen)

– *garázdaság*

– *erőszakos vegyes* (különféle erőszakos bűncselekményeket követtek el, ezek túlsúlyban voltak az egyéb bűncselekményekkel szemben)

– *lopás*

– *csalás, sikkasztás*

– *közveszélyes munkakerülés*, tartási kötelezettség elmulasztása*

– *nem erőszakos vegyes* (csak nem erőszakos bűncselekményeket követtek el, vegyesen)

– *vegyes csoport, nem erőszakos bűncselekmények túlsúlyával*

– *vegyes csoport* (kb. egyenlő arányban követtek el erőszakos és nem erőszakos bűncselekményeket).

Érdekes, hogy az erőszakos bűnelkövetők között csak egy tiszta típus volt, a garázdák csoportja – nem számítva az emberölést elkövetteket, akik emellett mindenféle bűncselekményt elkövettek –, a többi személy az erőszakot változatos formában alkalmazza különféle sértettekkel szemben.

A nem erőszakos elkövetőknél 3 tiszta típus volt, a lopást elkövetettek – ez volt

* Ez ma már nem lenne típusképző szempont (A szerk.)

alacsonyabb létszámú csoport – az „intellektuális" elkövetők csoportja (csalás, sikkasztás) és az élősdi bűnelkövetők. Itt is volt egy nagy létszámú csoport, amely a nem erőszakos bűncselekmények változatos formáit követte el.

Végül kimutatható volt két vegyes – erőszakos és nem erőszakos cselekményeket egyaránt elkövető személyekből álló – csoport is. Ezekről a típusokról külön-külön találhatunk leírást a szakirodalomban, azonban azért tartottuk lényegesnek tipizálási kísérletünket, mert egy olyan mintában sikerült bizonyítani egyidejű létezésüket, amely hűen reprezentálta a bűnismétlő elítéltek populációját.

A típusba sorolás különösen fontos a bűnismétlő elítéltek esetében, hiszen – beszámolók sora bizonyította – hogy az utolsó bűncselekmény szerint csoportosított elkövetők összehasonlítása nem mindig hozza a várt eredményt.

Előfordulhat olyan eset, hogy pl. csalókat és rablókat hasonlítunk össze – az utolsó bűncselekmény alapján – és lehet, hogy azért nem lesz köztük különbség pszichológiai, szociológiai szempontból, mert esetleg előzőleg elkövetett bűncselekményeik megegyezőek voltak, ez azt jelenti, hogy tulajdonképpen ugyanazt a populációt vizsgáltuk, így nem volt jelentősége az utolsó bűncselekmény különbségének.

Kutatásunkban sikerült bizonyítani, hogy a visszaesők között kimutatott 9 típus, egyéb változók esetében is – szocializáció, intelligencia, személyiség, érték, börtönadaptáció – különbözik egymástól, így tipológiánk alkalmas arra, hogy a bűnismétlő elítéltek mintájának vizsgálatában differenciáló módszerként felhasználható legyen.

A bűnelkövetések intenzitása

A bűnismétlő elítéltek vizsgálatában úgyszólván kikerülhetetlen, hogy az elkövetett bűncselekmények intenzitásával foglalkozzunk. Az elkövetések intenzitása azt jelenti, hogy egy személy milyen gyakorisággal követi el a bűncselekményeket, tehát szabadulása után mennyi idő elteltével követ el újabb bűncselekményt. Magas az intenzitás akkor, ha valaki rövid időket tölt el szabadlábon, hamar visszaesővé válik, míg alacsony intenzitásról akkor beszélünk, ha valaki csak hosszú szabadlábon eltöltött idő után követ el újra bűncselekményt.

Az intenzitás és a szabadlábon töltött idő egymással fordítottan arányos. Az intenzitás mértékét a szabadlábon töltött hónapok számával szokták meghatározni. Az intenzitás fontos kérdése a büntetőjognak is, hiszen az intenzívebb bűnelkövetőket – 5 éven belül visszaesőket – a Btk. szigorúbb büntetése sújtja, mint a bűncselekményeiket alacsonyabb intenzitással elkövetőket (akik szabadulásuk után 5 évig nem estek vissza).

Azt tapasztaltuk, hogy mintánkban – egy-egy visszaesőnél a szabadlábon töltött hónapok száma nagy szóródást mutat. Ezért a szabadlábon töltött hónapok átlagát vettük az intenzitás mutatójának. Erre, technikai okokon kívül, azért volt szükség, hogy reálisabban tudjuk felbecsülni a visszaesési intenzitást.

A visszesők között három csoportot alakítottunk ki (a fiatalkorúak között erre nem volt lehetőség, mert közöttük kevés volt a visszaeső):

I. magas intenzitású 0–6 hónap között
II. közepes intenzitású 7–18 hónap között
III. alacsony intenzitású 19 hónap felett.

A bűncselekmények száma és az intenzitás között nem volt szignifikáns korreláció,

az mindenesetre megállapítható volt, hogy a 2-3-szoros visszaesők esnek vissza a legnagyobb intenzitással, a 4-5-szörös, és a 6-nál több bűncselekményt elkövetett személyekre a közepes intenzitású elkövetés jellemző. Az intenzitási mutató fontosságát bizonyítja az a tény, hogy a magas intenzitásúak között jóval többen váltak újra visszaesővé, mint az alacsony intenzitásúak között.

Ellenőriztük az általunk kialakított intenzitási mutató valódiságát. Összevetettük a vizsgálat óta visszaesett személyek intenzitási mutatóját az új bűncselekmény elkövetése előtt szabadlábon eltöltött hónapok számával. Azt kaptuk, hogy az esetek kétharmad részében a „régi" és az „új" intenzitás megegyezett egymással, illetve azonos intenzitású csoportba tartozott. Ez azt jelenti, hogy intenzitási mutatónk használható, viszonylag hűen reprezentálja az elkövető intenzitásának mértékét. Másrészt a két mutató 67%-os egybeesése azt mutatja, hogy az intenzitás egy viszonylag stabil mutatója a bűnismétlőknek.

Megvizsgáltuk, hogy a visszaesés intenzitásában milyen tényezők játszanak szerepet. Összehasonlítottuk a magas és alacsony intenzitású csoportjainkat a vizsgált változók tekintetében. Eredményül azt kaptuk, hogy magas intenzitású csoportunk tagjai fiatalok, alacsony iskolázottságú, szakképzetlen személyek, IQ-juk magasabb, mint a másik csoporté, erőszakos bűncselekményekért, rövidebb időkre voltak elítélve, sok közöttük a cigány származású, főleg jutalmakat kaptak. Börtönben erőszakosan viselkednek, az informális normákhoz jól alkalmazkodnak, jó az informális státuszuk, sok köztük a pszichopata és a szubkulturális bűnöző, jellemző rájuk az alacsony kontroll, impulzivitás és agresszió nyílt kiélése. Ezzel szemben az alacsony intenzitású csoportban többségben voltak az idősebb, iskolázottabb, szakképzettebb, de alacsonyabb IQ-jú, főleg nem erőszakos cselekményekért hosszabb időre elítélt személyek, kevesebb köztük a cigány, börtönben kevésbé erőszakosak, formális szabályokhoz jobban alkalmazkodnak, informális státuszuk alacsonyabb, sok köztük a szubkulturális mellett a neurotikus, a pszichotikus személy, introvertáltabbak, dependensek, viselkedésük kontrollált.

Az eredmények azt mutatják, hogy a két csoport között jelentős különbségek vannak a felsorolt változók tekintetében, s ezek a változók szerepet játszanak az intenzitás mértékének meghatározásában.

Régóta vitatott problémája a bűnözéssel foglalkozó szaktudományoknak egy adott személy kriminalitásának megítélése. Ki a súlyosabb bűnöző, az-e, akit többször ítéltek el, vagy aki súlyosabb bűncselekményt követett el, esetleg aki magasabb intenzitással követi el bűncselekményeit? Többféle próbálkozás történt a kriminalitás mértékének minél pontosabb megállapítására, az így kialakított mutatókat használják is a különböző külföldi és hazai büntetőhelyeken.

Kutatásunk során felmerült az igény, hogy a visszesők kriminalitásának mértékét viszonylag pontosan megállapítsuk. A szakirodalomban leírt mérőeszközök alkalmazása nem hozta meg a várt eredményt, ezért a vizsgálat befejezésekor rákényszerültünk arra, hogy egy új módszert konstruáljunk a visszaesők kriminalitásának megítélésére.

Az új mérőeszközt *Kriminalitási Indexnek* neveztük el. Megkonstruálásakor három tényezőt vettünk figyelembe:

– a bűnözőkarrier kezdetében a vizsgálatok szerint nagy jelentősége van annak, hogy valaki fiatalabb vagy idősebb korban követie el az első bűncselekményt. A fiatal korban elkezdett bűnözői karrier könnyebben és gyorsabban vezet visszaeséshez).

– Az elkövetett bűncselekmények intenzitása (az intenzívebb bűnözés nyilvánvalóan nagyobb társadalmi veszélyességgel bír).

– Az elkövetett bűncselekmények súlyossága (ezt a büntetési idő hosszával mérjük, mivel a bűncselekmények között nem tudunk más rangsort felállítani).

Mindhárom tényező maximális értéke 10 pont, az Indexen elérhető pontszám 30 pont.

Három csoportot alakítottunk ki a visszaesők között: *az alacsony, a közepes és a magas kriminalitásúak csoportját.*

Szembetűnő volt, hogy a magas kriminalitásúak közül került ki a vizsgálat óta újra visszaesővé váltak 70%-a. Az újra visszaesők Kriminalitási Indexe szignifikánsan magasabb, de találtunk jelentős különbségeket az alacsony és magas kriminalitásúak között. Úgy tűnik, hogy módszerünk jól használható nemcsak a kriminológiai kutatásokban, hanem az igazságszolgáltatás gyakorlati munkájában is.

A tanulmány terjedelmi megkötöttségei miatt az eredményeknek csupán kis hányadát tudtuk ismertetni. Ezekből az összefüggésekből is érzékelhető volt, hogy kutatásunk a kitűzött céloknak megfelelő eredményeket hozott. Viszonylag pontos ismereteket szereztünk a visszaeső és fiatalkorú elítéltek pszichológiai, szociológiai, kriminológiai és kriminálpedagógiai jellemzőiről.

Sikerült olyan mutatókat kidolgoznunk (intenzitás, kriminalitási index), melyek segítségével a minták tovább differenciálhatók. Eredményeink közé soroljuk a bűnelkövetők 9 típusának kidolgozását és az MMPI-tesztből kifejlesztett 10 predikciós skálánkat is.

Markáns különbségeket találtunk a visszaeső és fiatalkorú elítéltek csoportja között. Az adatok azt bizonyították, hogy egyik kategóriánk sem homogén, mindkettő tovább bontható alcsoportokra.

Felhívtuk a figyelmet a börtönténye zők fontosságára a visszaesésben. Leírtuk a börtönszocializáció jelenségét, amelynek – úgy tűnik – kulcsszerepe van az elítéltek benti és kinti viselkedésében. Vélhetőleg sikerült érzékeltetni, hogy a börtönszocializáció a gyermek és ifjúkori szocializációra épülő folyamat, így a kettő szükségszerűen hatással van egymásra. Egy sikeres szocializációt nehezen tud megváltoztatni a börtönszocializációs folyamat, ugyanakkor a legkorszerűbb nevelési és pszichológiai módszerek sem képesek maradéktalanul pótolni a gyermekkori szocializációt. Mindezek szervesen összefüggenek a reszocializációval, beilleszkedéssel, illetve az újabb visszaeséssel.

Végül úgy véljük, hogy kutatásunk eredményeivel némiképpen hozzájárultunk a bűnelkövetés okainak és feltételeinek pontosabb megismeréséhez.

Boros János